

IZ ZBIRKE ZEMLJEPISNEGA MUZEJA SLOVENIJE

Bibijana Mihevc

UDK 069.02:91(497.12)

IZ ZBIRKE ZEMLJEPISNEGA MUZEJA SLOVENIJE

Bibijana Mihevc, Zemljepisni muzej Slovenije, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Slovenija

Prispevek prikazuje nekaj eksponatov Zemljepisnega muzeja, ki med številnimi zemljevidi hrani tudi nekaj najstarejših prikazov naših pokrajin iz 16. in 17. stoletja iz delavnic tujih kartografov in kartografske prikaze prvih domačih kartografov.

UDC 069.02:91(497.12)

FROM COLLECTION OF GEOGRAPHICAL MUSEUM OF SLOVENIA

Bibijana Mihevc, Zemljepisni muzej Slovenije, Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani, Trg francoske revolucije 7, 61000 Ljubljana, Slovenia

The article represents some objects of The Geographical Museum of Slovenia at Institute of Geography of The University. Among numerous maps some oldest maps made by foreign or Slovene cartographers are representing the territory of Slovenia.

Ko odpiramo predale omar v Zemljepisnem muzeju Slovenije (ZMS), v katerih so shranjeni nekaj sto let stari zemljevidi, se vedno znova sprašujemo, kako so kartografi pred tristo in več leti poznali in prikazovali naše kraje.

Najstarejši doslej znani ohranjeni zemljevid našega ozemlja je iz obdobja okrog leta 1200, ko je nastal prepis največjega dela antične kartografije, Ptolemejeve Geografije (Geographica hyphegesis), Codex Urbinas Graecus 82. To 110 listov obsegajoče delo, ki ga danes hrani Vatikanska knjižnica v Rimu, predstavlja hkrati najstarejši ohranjeni prepis Ptolemejeve Geografije (**Claudius Ptolemaeus**, okrog 100 do okrog 161), ki v originalu žal ni ohranjena. ZMS hrani redko latinsko izdajo Ptolemejeve Geografije iz leta 1552. Pripravil in izdal jo je baselski kartograf **Sebastian Münster** (1489-1552), ki je Ptolemejevim zemljevidom v tej izdaji dodal še svoje in med njimi je tudi zemljevid našega ozemlja z latinskim naslovom *Descriptio totius Illyridis* (Opis vse Ilirije). Kakor mnogi srednjeveški zemljevidi (očitno pod arabskim vplivom), je tudi ta orientiran proti jugu. Tako kot Ptolemej, je tudi Münster uporabil neke vrste panoramsko, reliefno metodo ponazarjanja površja s kopastimi grički, ki daje sicer zelo plastično, vendar večkrat nerealno podobo. Gozdovi so prikazani s skupinami dreves ali posameznimi drevesi, kraji z gradovi in utrdbami (1).

Odločilen vpliv na razvoj kartografi-

je so v zgodovini imela velika pomorska odkritja na prehodu iz 15. v 16. stoletje. Ob razcvetu pomorstva v Španiji in na Portugalskem so nastali novi trgovski centri na Nizozemskem in v Nemčiji. Mnoga italijanska mesta so izgubila vodilno vlogo v trgovini. Enako se je zgodilo s kartografijo: vodilno vlogo so prevzeli nizozemski in nemški kartografi. Zanimivo je, da so zelo malo na področju kartografije naredili Portugalci, znani pomorščaki tiste dobe. Po ohranjenih kartah sodeč so odkritja portugalskih pomorščakov prikazovali italijanski kartografi. Žal v zbirki ZMS ne hranimo zemljevidov bogate italijanske, zlasti beneške kartografske dejavnosti na prehodu v obdobje renesanse, zato pa imamo v zbirki številne zemljevide dunajskih, nizozemskih in nemških kartografov 16. in 17. stoletja. Med njihovimi izdelki najdemo tudi dragocene primerke prvih regionalnih zemljevidov slovenskih pokrajin (4).

Istočasno kot Münster je v Nemčiji (nekaj let tudi v Ljubljani) deloval kartograf **Augustin Hirschvogel** (1503-1553), na Dunaju pa **Wolfgang Lazius** (1514-1565). Oba imata velike zasluge, da so v tistem času tudi naši kraji dobili podrobnejšo kartografsko upodobitev. Zlasti Lazius si je s svojimi zemljevidi avstrijskih, nemških, pa tudi naših pokrajin pridobil velik ugled, čeprav so bili njegovi kartografski prikazi polni napak. Po njegovi zaslugi je dobilo v 16. stoletju naše ozemlje zemljevide, ki so jih mnogi znani evropski kartografi tiste dobe pov-

zemali, žal seveda skupaj s kopico napak. Celo znameniti nizozemski založnik Ortelij je v svoj *Theatrum orbis terrarum* za prikaz naših dežel povzel Lazijev zemljevid Goriškega, Krasa, Kočevskega, Kranjske, Istre in Slovenske marke. Lazijeve karte nimajo stopinjske mreže, nimajo merila, skratka so brez vsake matematično-geografske osnove. Lega krajev velikokrat ni pravilna, tok rek je napačen, gorovja so narisana približno (4).

Nekoliko bolj dosleden in natančen je bil Lazijev naslednik **Ioannes Sambucus** (1531-1584), dvorni svetnik, zgodovinar in zdravnik, ki je izdelal zemljevid z naslovom *Illyricum* (1573). Navedel je več krajevnih imen kot njegovi predhodniki, vendar je njihova lokacija večkrat vprašljiva. Nasploh je Sambucus bolj kot risal nove zemljevide zbiral stare, jih popravljal in dopolnjeval, nato pa na novo izdal ali pošiljal drugim kartografom in založnikom za objavo. O tem priča tudi na zemljevidu Ilirije dodano pismo, ki ga je avtor poslal nizozemskemu založniku Orteliju. Sambucus v pismu omenja, da pošilja zemljevid obmejnega območja Panonije in da je po Hirschvoglovem vzoru spremenil tok rek in lego nekaterih krajev. Orteli je karto prvič objavil leta 1573 (2).

Na Nizozemskem so v 16. stoletju delovali še drugi znani kartografi: Abraham Ortelius, Gerard Mercator in Gerard de Jode. Ko pregledujemo zbirko ZMS, ne moremo mimo njihovih del, ki jih hranimo kot posamezne liste ali kot atlase, ki pa so žal v slabem stanju (3).

Omeniti moramo predvsem **Abraham Orteliusa** (1527-1598). Ko si je pridobil sloves dobrega kartografa, se je, da bi ugodil željam trgovcev, ki so iskali najprimernejše trgovske poti, odločil za založniško delo in izdal večjo zbirko zemljevidov. Izšla je leta 1570 pod naslovom *Theatrum orbis terrarum* (Podoba Zemlje) in je združevala najboljše sodobne zemljevide. *Theatrum orbis terrarum* je izšel v raznih jezikih kar 41-krat. Orteli je posamezne izdaje sproti dopolnjeval in jih po potrebi tudi nadomeščal z novimi zemljevidi. Njegova velika zasluga je, da so se ohranila imena kartografov 16. stoletja, saj je v *Theatrumu* navedel tudi

imena vseh kartografov, ki so prispevali zemljevide v njegovo zbirko. Zemljevide, ki jih je sprejemal za objavo od drugih kartografov, je po potrebi predelal in dopolnil. Za prikaz naših krajev je npr. povzel Lazijeva zemljevida Goriškega in Koroške ter Sambucusovo Ilirijo, že v prvi izdaji pa je objavil Hirschvoglov zemljevid Novi prikaz Slavonije, Hrvatske, Karnije, Istre, Bosne in sosednjih pokrajin (4 in 7).

Na Nizozemskem je pripravljaval samostojno zbirko zemljevidov tudi **Gerard Mercator** (1512-1594), ki je zaslovel predvsem s kartografsko projekcijo, ki danes nosi njegovo ime. Posamezne dele zbirke je izdal od leta 1585 dalje, celotna zbirka pa je izšla šele po njegovi smrti. Izdal jo je sin Rumold in ji dal naslov *Atlas*. Od Mercatorjeve dobe dalje se je to ime uveljavilo za zbirko zemljevidov. Nakaj let kasneje so tiskarske plošče *Atlasa* prešle v last kartografa Jodocusa Hondiusa, ki je zbirko izpopolnil in na novo izdal. Njegovo delo sta nadaljevala sin Jodocus mlajši in Johannes Janssonius. Naše ozemlje je v Mercatorjevem *Atlasu* prikazano na zemljevidu z naslovom *Furlanija, Kras, Kranjsko, Istra in Slovenska marka*. Kot samostojni list ga hranimo tudi v ZMS. Pri izdelavi zemljevida pa se je Mercator žal zanašal na svoje predhodnike in pri prikazovanju našega ozemlja ponavljal napake prejšnjih kartografov. Tako na tem zemljevidu ponovno najdemo npr. tudi preveliko Cerkiško jezero, okrog katerega se vije gozdno pogorje *Byrpamer Wald*. Naselja so že označena s krožci, njihova imena pa so še vedno večinoma nemška in močno popačena (4 in 6).

Močan napredek kartografske znanosti zasledimo v 17. stoletju. W. Snellius je s pomočjo triangulacijske metode izmeril leta 1617 meridianski lok, Cassini je izdelal zemljevid Francije, na katerem je za prikaz reliefa prvič uporabljena metoda črtkanja. Poleg nizozemske, francoske in italijanske kartografije se je v 17. stoletju močneje razvila tudi avstrijska in končno tudi domača kartografska dejavnost. ZMS hrani iz tega časa za nas pomembno delo avstrijskega topografa **Georga Mathausa Vischerja** (1628-1696), 12 listov obsegajoč zemljevid

Štajerske iz leta 1678 (Styriae Ducatus Fertillissimi Nova Geographica Descriptio), (5).

V 17. stoletju je na naših tleh ustvarjal tudi **Janez Vajkard Valvazor** (Johann Weichard valvasor, 1641-1693), ki je leta 1689 v Slavi Vojvodine Kranjske (ZMS hrani prvo, v usnje vezano izdajo) posredoval nekaj novih podatkov in spoznanj o naši deželi ter s tem prekinil posnemanje napak, ki so se pri prikazovanju naših krajev vlekla na številnih zemljevidih od Wolfganga Laziusa dalje. Zemljevid Carniola, Carstia, Histria et Windorum Marchia sicer ni povsem originalno Valvazorjevo delo, ampak je osnovo, v katero je Valvazor vnesel nove podatke, povzel po Mercatorju (8).

V 18. stoletju je prevzela vodilno vlogo v kartografiji Francija. Žal v zbirki ZMS ni veliko del francoske kartografije, zato pa je zopet močno zastopana nemška kartografija z deli J. B. Homanna, njegovega učenca M. Seutterja in C. T. Lotterja. Sicer pa je Slovencem 18. stoletje prineslo veliko kartografsko delo domačega kartografa **Janeza Dizme Florjančiča** zemljevid Kranjske v 12 listih in v približnem merilu 1:111 000 (Ducatus Carnioliae tabula chorographica). Delo je bilo končano leta 1744, v baker pa je vsebino vrezal Abraham Kaltschmid. ZMS hrani več izdaj, med katerimi je prav gotovo najlepša vezana, kolorirana izdaja. Florjančič sporoča na levem spodnjem listu bralcu, da je karto izdeloval 10 let. V zgornjem desnem kotu najdemo veduto in načrt Ljubljane iz prve polovice

18. stoletja, v približnem merilu 1:5 000 (slika 1), v spodnjem desnem kotu pa razkošno okrašen naslov karte (slika 2). Posebno zanimanje vzbuja tudi Triglav, ki se prvič v tem času pojavi na karti. S Florjančičevim delom se tako odpre v zgodovini kartografije novo poglavje, ki je v predale Zemljepisnega muzeja Slovenije prispevalo tudi mnoge zemljevide narisane z roko domačih kartografov (4).

1. Bagrow, L. 1928,1930: *A. Ortelii Catalogus Cartographorum I, II. Ergänzungshefte Nr. 199 u. 210 zu Dr.A. Petermanns Mitteilungen.* Gotha.

2. Dorflinger, J., Wagner, R., Wawrnik, F. 1977: *Descriptio Austriae. Osterreich und seine Nachbarn in Kartenbild von der Spatantike bis ins 19. Jahrhundert.* Wien.

3. Iz zakladnice Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Slovenci v svetu, Slikovite predstavitve slovenskih dežel in sveta na starih zemljevidih. Ljubljana, 1986.

4. Korošec, B. 1979: *Naš prostor v času in projekciji. Oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem.* Ljubljana.

5. Lago, L., Rossit, C. 1981: *Descriptio Histriae. Trieste.*

6. Leithauser, J., G. 1958: *Mappae mundi. Die geistige Eroberung der Welt.* Berlin.

7. Wawrnik, F. 1982: *Beruhmte Atlanten, Kartographische Kunst aus fünf Jahrhunderten.* Dortmund.

8. Wawrnik, F., Zeilinger, E. 1989: *Osterreich auf alten Karten und Ansichten.* Graz.